

מכון מניטו

כי עיצוון – פרשת וארא

דבר תורה שכתב הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו)

תרגום ועריכה מצרפתית: אליעזר שרקי

צוות עריכה לשונית והגהה לפרשות: אלישבע שרקי, בלה בל אנגי, ידידיה ונגרובר ואיתי קולין (ה"ע – הערת

תכליתה של יציאת מצרים

”לכן אמר לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצאתי אתכם מעבדתם ונצאתי אתכם ברוח נטויה ובשפטים גדלים. ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים. והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה אני ה'” (שם ו, 1-10).

התוכנית הזאת, בת חמישה שלבים (“והוצאתי... והצאתי... וכו'), אינה מזכירה את מעמד הר סיני. אמנם, בדיעבד, ניתן בקלות לקשור אותו לנאמר בפסוק ז': “ולקחתי אתכם לי לעם”.

רבי חיים בן עטר, ה'אור החיים', שואל בעניין זה שאלה חשובה:⁵ הרי יש כאן חמש הבטחות מאת ה' שנאמרו אל בני ישראל מפי משה. מתוכן רק ארבע הבטחות התקיימו בדור של יוצאי מצרים. ההבטחה החמישית “והבאתי אתכם אל הארץ” תתקיים רק בדור הבא, דור הבנים. כיצד יש להבין זאת? הרי על פי חז"ל לא מדובר בהבטחות בלבד, אלא בשבועות!⁶

ה'אור החיים' מסביר שמשום כך הותנה תנאי מפורש לפני ההבטחה החמישית: “וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים – והבאתי אתכם אל הארץ...”. נמצא שדור המדבר לא נכנס לארץ, משום שעל אף שקיבל את התורה בהר סיני, לא הבין שה' הוא שהוציא אותם מארץ מצרים כדי להשיבם אל ארץ אברהם, יצחק ויעקב!⁷

פירוש זה מאיר בחוזקה את אחת הסתירות הקשות ביותר של זמננו. הכוונה לעמדתם של יהודים 'דתיים' אשר אינם שותפים למדינת ישראל, מפני שהם אינם מסוגלים להבין שמי ששם קץ לגלות הוא ה', בכבודו ובעצמו. הם מתנגדים ל'מדינה הציונית', כשם שאבותיהם מדור המדבר התנגדו למשה.⁸

התבוננות במבנה של ספר שמות מאפשרת לנו להשיב על שאלה יסודית עבור העם היהודי בימינו, והיא: מה הייתה תכליתה של יציאת מצרים? האם המטרה הייתה הגעה להר סיני וקבלת התורה דרך עשרת הדיברות, או שמא כניסה לארץ ישראל, כפי שהובטח לאבות?

והנה, בספר שמות יש אחת-עשרה פרשות. שש הפרשות הראשונות, מפרשת שמות עד פרשת משפטים, נקראות פרשות 'השוכבים',¹ על פי הפסוק בספר ירמיהו “שובו בנים שוכבים” (ג, כב). פרשות אלה מספרות על השתלשלות האירועים של יציאת מצרים, ועל הקושי של יציאה זו עקב התנגדותם של פרעה, של העם המצרי ואף של רוב העברים עצמם. חמש הפרשות האחרונות מוקדשות כולן לבניית המשכן, שהוא דגם מבשר של המקדש בירושלים.

אם כן, נראה שבתוכנית האלוהית לקיום הבטחת ה', סדר העניינים מצביע על כך שתכלית סיומה של גלות מצרים היא בניית בית המקדש בירושלים.² ארבעים שנות הנדודים במדבר, וכן מעמד הר סיני והשתלשלות האירועים המתחילים משם – כולם פרי כורח הנסיבות, והם רק מעכבים את ביצועה של התוכנית המקורית. דבר זה מתואר בביורור בתורה: “ויהי בשלח פרעה את העם ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא כי אמר אלהים פן ינחם העם בראתם מלחמה ושובו מצרימה. ויסב אלהים את העם דרך המדבר...” (שמות יג, יז-יח).

הסיבה להסבה דרך המדבר נאמרת בפירוש: “העם”³ שיצא ממצרים יחד עם בני ישראל, עלול לשוב לבית העבדים מתוך חשש מפני הקשיים הכרוכים בכניסה לארץ העברים.

מעמד הר סיני עצמו מנומק בתורה בצורך לבסס סופית את מעמדו של משה כנביא ה' הנשלח לישראל.⁴

למעשה, כבר בתחילת פרשת וארא מפורטת התוכנית האלוהית עבור ישראל:

¹ יט, ט, בהתייחסו בנדרים לח, א, ו: “פירוש המרש”א בקידושין ל א, בעבור וישמע העם לפי פשוטו אינו. בדברי הרמב”ם, הלכות יסודי התורה ה, א. (הערה של מניטו)

² כך עולה גם מן הפסוקים החותמים את שירת הים, העוסקים במעבר הירדן בדרך לארץ ישראל, ובבניין המקדש בהר ה': “עד יעבר עמך ה', עד יעבר עם זו קנית. תבאמו ותשעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ה', מקדש אדני פוננו ידך. ה' ימלך לעלם ועד” (שמות טו, טז-יח). וראה בתרגום אונקלוס שם (ה"ע).

³ דהיינו, הערב רב (ה"ע).

⁴ “ויאמר ה' אל משה: הנה אנכי בא אליך בצב הענן בצבור ישמע העם בדרךך עמך וגם בך יאמינו לעולם...” (שמות יט, ט). ופירוש 'תורה תמימה' על שמות,

⁵ עיין פירושו על שמות ו, ח.

⁶ “לכן” היא לשון שבועה. עיין ברש"י שם.

⁷ וראה בדברי העם לפני חטא העגל: “כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים...” (שמות לב, א).

⁸ וראה עוד במאמר הבא לפרשה זו.

¹ שוכבים” – ראשי תיבות של הפרשות שמות, וארא, בא, בשלח, יתרו, משפטים.

² כך עולה גם מן הפסוקים החותמים את שירת הים, העוסקים במעבר הירדן בדרך לארץ ישראל, ובבניין המקדש בהר ה': “עד יעבר עמך ה', עד יעבר עם זו קנית. תבאמו ותשעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ה', מקדש אדני פוננו ידך. ה' ימלך לעלם ועד” (שמות טו, טז-יח). וראה בתרגום אונקלוס שם (ה"ע).

³ דהיינו, הערב רב (ה"ע).

⁴ “ויאמר ה' אל משה: הנה אנכי בא אליך בצב הענן בצבור ישמע העם בדרךך עמך וגם בך יאמינו לעולם...” (שמות יט, ט). ופירוש 'תורה תמימה' על שמות,

היעד הכפול של המכות: מצרים וישראל

אם כן, ניתן היה לצפות ש'השליחות' של ישראל במצרים מיוזמתו של יוסף תביא לכך שהאמונה העברית, שיסודה באברהם, תתגלה בתוך התרבות המצרית. אך לא כך היה, ועל כן ה' החליט להתערב, בכבודו ובעצמו.

היה צורך דחוף להציל את בני ישראל ממצרים: הרדיפות וההתבוללות, שני הגורמים המביאים לשחיקת הזהות של ישראל בהיותו שוכן בקרב האומות, פעלו אז במלוא עוזן. עם זאת, לא ייתכן ששהיית ישראל במצרים¹² תסתיים כאירוע חסר משמעות. לכן, התכלית העיקרית של כל פעולות ה' במצרים, שנועדו אמנם להושיע את ישראל, הייתה להביא את פרעה ואת עבדיו להכרה שקיים מאחוריהן רצון חופשי וריבוני.

תהליך זה מתואר בפרשה בסיפור שבע המכות הראשונות. המצרים מגלים דרכן, בהדרגה, עיקרון המנוגד לחלוטין לאופי האנונימי של חוקי הטבע,¹³ שכן המכה מבדילה ו"מפלה" בין המצרים ובין העברים. גילוי זה מגיע לשיאו במכה האחרונה: מכת בכורות לא רק מבדילה בין המצרים ובין העברים, אלא אף בין הבכורות ובין בני משפחתם. כאן מתגלה במלוא תוקפו עקרון 'ההתייחדות' שרבי יהודה הלוי מגדיר אותו כמאפיין הייחודי של אמונת ישראל: השגחת ה' מתלווה לכל יחיד ויחיד.¹⁴

למען ישראל

המטרה השנייה של מכות מצרים קשורה לישראל: "וּלְמַעַן תִּסְפָּר בְּאֲזְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלִיתָ בְּמִצְרַיִם וְאֶת אֲתֵמֶי אֲשֶׁר שָׁמְתָי בָּם וַיִּדְעֻתָם כִּי אֲנִי ה'." (שמות י, ב).

סוף הפסוק מראה שהיה צורך שישראל עצמו ישתכנע שמי שפועל בכל האירועים האלה הוא ה'. אין הכוונה שידעו זאת רק באמצעות הבנה שכלית של המושגים של אמונת ישראל, שלפיה אלוהי אבותינו הוא גם בורא וגם משגיח, אלא שידעו זאת גם מתוך פגישה מוחשית עם אותם האירועים המעידים כי האמת שבאמונה היא גם המציאות שבחוויה. ואכן, להכרה זו הגיעו העברים דרך ההיסטוריה, ולא דרך התיאולוגיה.¹⁵

מעבר לכך, הסכנה שארבה לדור יוצאי מצרים הייתה המחשבה שמי שפעל ועשה את כל מאורעות הגאולה ממצרים היה משה, ולא ה'. נראה שרק בתקופתנו אנחנו יכולים להבין את ההשלכות הטמונות בסכנה הזאת: עינינו הרואות כמה נפוצה טעות זו בקרב היהודים המאמינים המכונים 'חרדים'. הם מסרבים לראות את יד ה' הגלויה

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בֹּא אֵל פְּרַעֲהַ כִּי אֲנִי הִכְפַּדְתִּי אֶת לְבֹו וְאֶת לֵב עַבְדִּי לְמַעַן שְׁתִּי אֶתְּי אֶלֶּה בְּקִרְבּוֹ וְלְמַעַן תִּסְפָּר בְּאֲזְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלִיתָ בְּמִצְרַיִם וְאֶת אֲתֵמֶי אֲשֶׁר שָׁמְתָי בָּם וַיִּדְעֻתָם כִּי אֲנִי ה'." (שמות י, א-ב).

סיפור 'עשר המכות' מתחיל בפרשה זו, והוא נמשך בפרשת בא, עד המכה האחרונה, מכת בכורות. התורה מסבירה לשם מה היה צורך בהתערבות אלוהית כה רבה ומורכבת – עשר מכות! – כדי להביא את פרעה להחלטה לשלח את בני ישראל ממצרים, שהפכה לאימפריה טוטליטרית: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בֹּא אֵל פְּרַעֲהַ כִּי אֲנִי הִכְפַּדְתִּי אֶת לְבֹו וְאֶת לֵב עַבְדִּי לְמַעַן שְׁתִּי אֶתְּי אֶלֶּה בְּקִרְבּוֹ" (שם). רואים מן הפסוק שה' מעודד את משה להתאזר בסבלנות: ה' הוא שמכביד את "לב פרעה ואת לב עבדיו", עד שיווכחו בהתערבותו בהיסטוריה.

כשהתורה רוצה לציין את התגלות הבורא בעולם, היא נוקטת בשם ה' (שם הוי"ה), המבטא את השגחתו על העולם ואת ריבונותו על ההיסטוריה האנושית. לעומת זאת, כאשר היא מצביעה על הבורא כמי שמקיים את החוקים המנהלים את סדרי העולם, היא נוקטת בשם אלהים, המבטא את מידת הדין הנחשפת בחוקי הבריאה.

למען מצרים

אם המטרה של המכות הייתה להכריח את פרעה לשלח את ישראל, די היה במכה אחת, האחרונה.⁹ ואכן, מכה זו השיגה את מטרתה: היא זעזעה את פרעה עד שהבין ששילוח העם הוא לטובתו. אבל הייתה תכלית אחרת להתערבות האלוהית הזאת. לנוכחות עם ישראל במצרים היה הכוח להפגיש את מצרים עם אמונת האבות – שהאל איננו רק בורא העולם ומקיים את סדרי בראשית, אלא הוא גם מתערב בהיסטוריה האנושית.

אמונת האבות הזו שורשה באברהם. הוא האמין בזה, כעדות הפסוק: "וְהָאֲמֵן בְּה' וַיִּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה" (בראשית טו, ו). אך מהי בדיוק זכותו של אברהם באמונה זו?¹⁰ לא בכך שהוא סמך על הבטחתו של ה', שהרי הוא ידע שהבטחה זו באה מאת ה', שפנה אליו והבטיח לו שייולד לו בן משרה! אלא שערך או אברהם האמין בה' כבורא עולם, כ'אלהים'. והנה, חוקי העולם הם שמונעים ממנו להוליד בן.¹¹ להאמין בהבטחת ה' למרות אותה האמונה הראשונית באלהים – זו התעלות באמונה. התעלות זו היא הזכות של אברהם, המוזכרת בפסוק "וַיִּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה".

⁹ "וַיֹּאמֶר אֵל פְּרַעֲהַ פֹּה אָמַר ה' בְּנֵי כְּרִי יִשְׂרָאֵל. וַיֹּאמֶר אֱלִיָּהוּ שְׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְשַׁלְּחָם, וְהָיָה אֲנִי תָרַג אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות ד, כב-כג).

¹⁰ את המילה "צְדָקָה" מתרגם אונקלוס: לזכו [=לזכות].

¹¹ "וַיִּצְאָ אוֹתוֹ הַחֹזֶץ" (בראשית, טו, ה). וברש"י שם: "לפי פשוטו – הוציאו מאוהלו לחוץ, לראות הכוכבים. ולפי מדרשו – אמר לו: צא מאצטגנינות שלך, שראית במזלות שאינך עתיד להעמיד בן; אברם אין לו בן, אבל אברהם יש לו בן".

¹² במשך מאתיים ועשר שנים! (ה"ע).

¹³ "וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטִים אֵל פְּרַעֲהַ אֲצַבֵּעַ אֲלֵהִים הוּא..." (שמות ח, טו).

¹⁴ ראה ספר הכוזרי, מאמר ד, פסקה א, ובמקומות אחרים רבים בספר. וראה לעיל, פרשת שמות.

¹⁵ להרחבה על נושא זה, ראו הקלטה של מניטו בעברית ביוטיוב: "משה רבנו לא מסר תורה למצרים בפילוסופיה".

באירועים אשר אפשרו את גאולת ישראל מעול גלותו האחרונה. וכמו אותם יהודים חסרי ידיעה באמונת ישראל, הם מייחסים ל'ציונות' את הזכות הבלעדית ליציאה מן הגלות, בעוד הציונות היא רק הכלי המדיני של יציאה זו; אמנם כלי הכרחי, אך בהחלט לא מספיק כדי לחולל אירוע בסדר גודל עצום כל כך: קיבוץ פזורי ישראל לאחר אלפיים שנות גלות. לו חיו בעת יציאת מצרים, הם היו עושים יד אחת עם ה"ערב רב", אשר הפך את משה לאליל מתווך-גואל,¹⁶ וכמו הערב רב, הם היו חלק מ'דור המדבר' שאבד שם.¹⁷

בעניין זה יש להזכיר את דברי ההגדה של פסח על 'הבן הרשע' המוציא את עצמו מן הכלל: "אילו היה שם, לא היה נגאל". על כך היה מוסיף הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: "שם – לא היה נגאל, אך כאן, בימינו, בסוף גלותנו – גם הוא ייגאל, בעל כורחו".

הערברב, ומפסוק זה עולה בבירור כי ה"אלהים" שהם מבקשים מאהרן לעשות נועד להחליף את משה.
¹⁷ וראה במאמר הקודם לפרשה זו.

¹⁶ "וַיִּיָּאֵר הָעָם כִּי בָשַׁשׁ מֹשֶׁה לָרֶדֶת מִן הַהָר וַיִּקְהַל הָעָם עַל אֶהֱרֹן וְאִמְרוּ אֵלָיו קוּמָה עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לְפָנֵינוּ כִּי זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הָעֵלְנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יָדַעְנוּ מָה הָיָה לוֹ" (שמות לב, א). כבר הזכרנו (לעיל, עמ') כי "העם" הם